

V Á L A S Z

Nagy Endrének az MTA doktori pályázat részeként benyújtott "*Narratív történetformák a megértő szociológia nézőpontjából*" című dolgozatomból bírálójának.

Tisztelt Professor Úr!

Köszönettel tartozom, amiért több újragondolásra készítő kérdést állított bírálatainak előterébe, és a kiegészítéseivel a klasszikus tudásszociológiában rejlő tanulságokra figyelmeztetett.

Bírálatának tengelyében az arányérzék és ezzel implicite a gondolatmenet logikája áll, majd ezt követően a megértés weberi elméletének rekonstrukciója, kiegészítve saját megértésemmel. Az opponens által alaposan körbejárt első probléma, láthatóan a dolgozat szerkezeti felépítését, fogalmi következetességének mibenlétét érinti.

Az arányérzék hiányának lényegét részben meg is válaszolja, találóan, az „alkotás-lélektani mechanizmussal” hozza összefüggésbe, ami szerinte kihatott a tartalmat is implikáló formai aspektusra. S ennek tisztázást kéri számon.

Nem szeretném részletezni azokat a nehézségeket, amelyekkel szembe szaladtam, s amelyek a kutatás előrehaladtával egyre szaporodtak. Elgázítóak voltak számomra - mint a dolgozatból is kiderült - a hazai és a nemzetközi szociálpszichológia eredményei, amelyek a kutatás kiterjesztésére hívták fel a figyelmet, ugyanakkor világossá tették a szociológia e területén mutatkozó problémákat is.

A dolgozat „Bevezető megjegyzések” című fejezetében próbáltam bemutatni azokat a nehézségeket, amelyeket a nyelvi, interpretációs fordulatok kiváltotta különböző, egymásnak feszülő diszciplínák, irányzatok beszédmódja támaszt, illetve „az új életrajzi módszerek” - angolszász, francia, német vonulataira - tett hatását. Ebben a fejezetben jeleztem, hogy valamiféle rendet kell vágnom.

Engedelmeivel összegezném eljárásom lényegét, amellyel egyben a dolgozat szerkezeti felépítését illető észrevételére is válaszolni próbálok.

A kutatás folyamatában tudatosult tehát, hogy a tárgyra-témára vonatkozó rokонтudományok – filozófia, szociálpszichológia, antropológia, történelem- és nyelvelméleti, - nyújtotta ismeretektől nem tekinthetek el. Ezen ismeretek birtokában a „rég és új életrajzi módszer” megnevezést helyettesítő, a kutatott tárgy jellegét inkább láthatóvá tévő *narratív történetformák* terminus bevezetése mellett döntöttem. Ez egy sor fogalmi (szemantikai) tisztázást, pontosítást igényelt. Így például a narratíva, történet, történelem, élettörténet, önéletírás, életrajz közötti különbségek és azonosságok megvonását, az interakciós és relacionális modellek, a kontextusok, a reprezentáció, a léptékek, az önreferencia és a környezet, identitás stb. kérdéseinek vizsgálatát. A fogalmi pontosításokkal arra törekedtem, hogy az „életrajzi módszerekből” adódó, illetve

a nyomasztó komplexitás okozta bonyodalmakat egyszerűsítsem. Ez lehetővé tette a régi és az új életrajzi kutatások érintkezési felületeinek megvonását, ismeret- és tudáskészleteik integrálását a narratív történetformákba.

Egyszerűsítő eljárásom egyértelművé próbálta tenni: noha a narratív történetformák fogalma tág, az összes visszaemlékezés típusú dokumentumok (krónika, memoir, napló stb.), és a köznapi beszélgetések (esemény beszámolók, történetek stb.) bevonhatók fogalmába, de a dolgozat *az írásban rögzített narratív történetformák két jól körülhatárolható társas tudásterületét, vagyis az élettörténet és az önéletírás halmazokat tekinti tárgyának, megértésének folyamatait pedig témájának*. S a rájuk vonatkozó különböző kutatási területek ismereteit próbálja párhuzamba állítani, azonosságuk és különbségeik tisztázása végett.

Törekvéseim előterében ugyanakkor egy *új tárgy, az önéletírás* integrálása állt, ugyanis az önéletírás teljességgel mellőzött kutatási terület a szociológiában, holott a kettő, élettörténet és az önéletírás, különbségeik ellenére, szerkezetileg azonos, így közös megértési keretbe vonható az élettörténettel. *Az előtérbe állított, szűken vett kutatási terület*, nem jelenteti a „rég és az új életrajzi módszerek” tagadását. Csupán annyit jelent, hogy a narratív történetformák tárgyköréből kiemeltem, és a téma elméleti-műveleti kereteit hangsúlyozottan a gyakorlati filozófiaként számon tartott, filozófiai hermeneutika előfeltevéseiből bontottam ki (lás. Hermeneutikai „kerékagy”). Mivel a megértés folyamatainak alkalmazása a szociológiában s a vele rokon szövegtudományokban ez a beállítódás volt célszerű egységesítő-egyszerűsítő törekvéseimben.

Ezért a dolgozat felépítésében a weberi megértő, schützi fenomenológiai szociológia alapját is képező megértés hermeneutikai elméleteit tekintettem át, Schleiermachertől Ricoeurig.

A hermeneutikai belátások ugyanakkor konkrét célok kijelölését tették lehetővé: a beszéd s az írás, az írás-olvasás, a szóbeli és írásbeli szöveg reprezentációja, a tapasztalat, az élmény, a hagyomány, a hatástudat kérdéseinek áttekintését, a nyelvészeti és interpretatív fordulatok, az én-rendszer, a narratív történetelmélet- és pszichológia eredményeinek beépítését.

Mindezt próbáltam párhuzamba állítani egy sor, fontosnak ítélt kiterjesztéssel. Ilyen például beágyazottság, az időbeliség-emlékezet, a kontextusok, a léptékek, a narratív - és tudományos jelentés -és tudáskonstruálás, a posztmodern szociológia háttérértékelése. Ez irányú kísérletezéseim során beépítettem az austini beszéd-cselekvés elmélet tanulságait, és arra törekedtem, hogy tárgyam sajátos cselekvésformájaként határozzam meg. Ugyanis a narratív történetformákban nem pusztán beszédaktusokkal van dolgunk, hanem olyan intencionális beszéd-cselekvésekkel, amelyekben a tények/tapasztalatok egyaránt lehetnek szóban, illetve írásban felépítettek.

A dolgozatban nem volt célom a különböző adat-előállítási, adatgenerálási eljárások ismertetése. Ezzel függ össze az a törekvésem, amely az interjúhelyzet „én-te” dialogikus viszonyát nem tárgyi interakcióként mutatja be, hanem olyan

viszonyként, amelynek középpontjában az „én” (az alany) áll, s ebben a relációban a kutató van a „te” (a másik) pozíciójában. Kétségtelen, vitatható, hogy a dolgozat fejezeteinek tagolásában éppen ott van-e a helye ahova beillesztettem vagy máshol. Mivel itt a pszichológia, dialogikus „én”-re vonatkozó tanulságait próbáltam felvázolni, mint pl. az önreferencia, környezet, az identitás szociokulturális beágyazottságát stb., tehát, úgy láttam, hogy ezzel konkretizálhatom az interjúhelyzet implikálta kérdéseket is.

A dolgozat témájának, tárgyának *határátlépő, dialogikus, integratív* felismerése tudatosította, hogy a szociológiai megértés különböző szaktudományos ismeret-tudáseggyüttes bevonását igényli, hogy napjaink narratív, - fenomenológiai tudása a tudományos tudás hatása alatt formálódik, s hogy a kvantitatív és kvalitatív területek elhatárolása nem szerencsés, felszabdálja - a számok és a szavak mentén - a nyelvileg közvetített tapasztalás mezejét. A számok és szavak csupán tapasztalataink kinyilvánításának, számbavételének és közlésének eszközei.

A kutatás folyamatában különböző, témámhoz szorosabban vagy lazábban kapcsolódó ismeretek birtokába jutottam, amelyeket a dolgozat főszövegéhez csatolt mellékletekben helyeztem el. Céлом ezzel az volt, hogy jelezzem, milyen további lehetőségek, illetve integrálható perspektívák nyílhatnak a narratív történetformák ismeret- és tudáskészletének kutatásában.

A Weber-hivatkozás, nemcsak a legitimációs igényű, - vagyis a szociológiában hagyománya van a megértés implikálta kérdéseknek - , hanem annak jelzése, hogy az alapokból tovább lehet építkezni. Ugyanis Weber nem tudhatta, (de Mannheim sem), hogy a cselekvésnek kommunikatív aspektusa is van. Következésképpen a szociológiában sem egyszerűen cselekvőkkel van dolgunk, hanem beszédcselekvőkkel, azon egyszerű okból, hogy az adatfelvétel (kérdőív, interjú, fókuszcsoport stb.) kérdés-válasz, dialogikus helyzetekben történik. Habermas ez irányú kitekintése, amelyet a „nyelvmegértő szociológia” terminusa alatt foglalt össze, - főleg A. Strauss szociálpszichológus elméletére támaszkodva, váltotta ki érdeklődését -, végül is elmarasztaló. Szerinte a nyelv abszolutizálása olyasféle idealizmus, ami irracionalizmushoz vezet. (Pászka 2009:156-169.)

Ennek ellenére, a szövegekkel foglalkozó nyelv-és irodalomtudomány eredményei mégis tanulságosak lehetnek, nemcsak történettudomány, hanem társadalomtudományok, így a szociológia számára is, mivel nem hagyható figyelmen kívül a nyelv nem semleges szerepe. Ehhez kapcsolható a posztmodern relativista szemlélete, amely megfontolandó kételkedést fogalmaz meg a tudományos megismerés lehetőségeit illetően, anélkül, hogy azt meg is kérdőjelezné. Inkább elméleti önreflexióra készítet. Tehát az elméleti - metodológiai önreflexió alternatív, előre és visszatekintő, alkalmazó, aktualizáló lehetőségeivel is számolni kell.

Engedelmével, mivel tisztázta Weber magyarázat-megértés elméletét, a saját megértéselméletének integrálásával, illetve Mannheim interpretációs elméletét is kifejtette, így mindezekről eltekintek.

Ha jól értettem, kételkedését, Ricoeurnek a szöveg és kutató viszonyának interpretációja váltotta ki. A probléma mindig az, hogyan értsük meg a megértést, ha strukturális megértésdeficitről beszélünk. Azonban a félre értés is megértés, ami egyaránt vonatkozik a megfigyeltre és a megfigyelőre.

A szóba hozott kérdés előzménye: P.Ricoeur - szemben Gadamerrel - a hermeneutikát módszernek tekinti. Ebből következik, hogy a metodológiája a szöveg és a szövegértelmezésre vonatkozik, amely - feltételezése szerint - „új eljárást nyit meg a magyarázat és megértés viszonyában”¹ (Ricoeur 2002:68. vö. Pászka 2009: vö. Pászka 2009:123.). Gadamer esetében a megértés és az értelmezés egymást feltételezik, nincs megértés értelmezés nélkül. Ricoeur, láthatóan, Derida nyomán („a nyelv anyagi praxis”) a nyelvet anyagi formaként fogja fel, vagyis írásként, lejegyzésként, bevésésként.

Miután Ricoeur tisztázta, hogy mi a szöveg, mi az beszéd és az írott szöveg közötti különbség, az írott szöveget jelöli meg az értelmező tudományok tárgyának, mivel Max Weber is az „ésszerűen vezérelt magatartásként definiálta ezt a tárgyat” (Ricoeur 2002:64 vö. Pászka 2009:117.)

Ricoeur tehát, akárcsak Winch, az emberi viselkedés érthetőségét kötöttségek, konvenciók által behatárolt szabálykövetésként értelmezi, ezért weberi terminussal ésszerűen vezéreltnek tekinti.

Vizsont Ricoeur számára csak az a cselekvés lejegyzésre méltó, amely nyomot hagy, következményei vannak, mivel a rögzítés, az intézményes művelet „lényegét”, jelentéstartalmát, csak írásban való lejegyzés után lehet láthatóvá tenni, feltéve, ha eleget teszünk három – a cselekedet önállósága, a relevancia és jelentés, és a cselekvés mint nyitott „mű” – kritériumoknak.

A beszédcselekedet autonómiája, tárgyasult, intézményesült „dokumentum” jellegéből adódik. Ahogyan az írott szöveg elválik szerzőjétől, ugyanúgy a cselekedet is elválik a cselekvőtől, s „megteremti saját következményeit.” (Ricoeur 2002:66). Ez az önállósodása, autonómmá válása a cselekedetnek jelenti a „cselekedet társadalmi dimenzióját.” Azonban nem minden emberi cselekvés társadalmi, ezzel Ricoeur is tisztában van. Csak az, amely szerinte a „mi hatalmunkat valósítja meg, és mert ennek olyan következményei vannak, amelyeket nem látunk előre.”

A kérdés itt az, hogy mit jegyzünk le, mi a „lejegyzés.” Ricoeur szerint azt jegyezzük le, aminek következményei vannak, s ami lehetővé teszi, hogy hatalmunkat valósítsuk meg. A dokumentumban, „emberi cselekedeteket” rögzítenek (Ricoeur 2002:66. vö. Pászka). A történészek/szociológusok tudják, hogy minden fajta dokumentumot, amelyekre Ricoeur is hivatkozik, a „bevésés,” regisztrálás, „följegyzés” fogalmaival, cselekedetek írásba foglalása,

archiválása intézményi feladat. Például iskola, munkaközvetítő, bíróság, rendőrség, bank, egyetem, hadsereg, egészségügyi stb., mind olyan intézmények és benne olyan személyekkel, amelyek/akik beszédcselekedeteket foglalnak írásba, őriznek meg. Így férhet hozzájuk a kutató, aki aztán megvalósíthatja „hatalmát” azáltal, hogy a bevésett nyomból mit választ ki a beszédcselekvés dokumentumokba tárgyasult tartalmi közül, mi az, aminek értelemtartalma jelentéssel bír számára.

Következésképp: a dokumentumok jelentés - és értelemtartalmi között a válogatás kutatói feladat, amelyet szubjektív motivációk, szándékok is vezetnek, önmagában ez is értelemmel bír. Hasonlóan a dokumentum jelentés-és értelemtartalmának aktualizálása szintén a kutató szubjektív nézőpontjának szűrőjén megy át, noha a szabály (pl. paradigmák) köti, mégis: a jelentésadása partikuláris kontextust involvál. Röviden: a fellelt vagy előállított dokumentumokba foglalt beszédcselekvésnek helyzeti relevanciája és hosszútávon aktualizálható jelentése is van, aminek kibontása az értelmező „hatalmában” áll.

Magyarázat – megértés - értelmezés kérdését illetően igaza van bírálónak, mert ismertetve a kérdés különböző megközelítését, olyan megoldás irányába tapogatóztam, amely adekvátabb relációba hozható a narratív történetformákkal. A narratív történetformák módszertani (historizáló, kontextualizáló) posztulátumából következően a megértésben közreműködő magyarázatot beágyazó eljárásnak tekintettem, amely elsődlegesen az interpretáló feladata. Viszont úgy láttam, hogy a leírás a megértés előfeltétele, vagy éppen kezdőfeltétele. Ez pedig azt jelentette, hogy a leírást nem tekintettem a magyarázattól s az értelmezéstől elkülönülő eljárásnak. Tehát a narratív történetformák megértésében közreműködő mindhárom műveletet, egymást kiegészítő, átfedő eljárásnak tartom. Gadamer, Weber, Mannheim, Bourdieu, Ricoeur megértéseméleteit alkalmazva, úgy tűnik, hogy megértés az önreferencia kezelésének kérdése. A narratív történetformák a megértésének problémáját nem lehet az önmagunk által meghatározott cselekvésre korlátozni, az önreferenciát az önmeghatározásra redukálni, ezért az önreferenciáról alkotott képzeteket át kell állítani a csak interaktív sémákról a relacionális mintákra. Az interaktív viszony a megfigyelt és megfigyelő viszonya, a relacionális az önreferenciához rendelt környezetből adódik, az előtt/utána perspektívából, úgy mint önreferencia/környezet és előtte/utána differencia egységének viszonya. Kiindulópont az önreferencia, amelyet vonatkozásba hozunk a környezettel, a kontextussal, illetve a (mikro, -mezo, - makro) kontextusokkal. Más szóval a megfigyelt tárgy tartalmát, az önreferenciát nem lehet elválasztani szociológiai és történelmi összefüggéseitől, a múltat és a jövőt érintő gondolatoktól. Ebben az értelemben az önreferencia és a környezet különbségtétel nem interaktív, hanem relacionális, hiszen magának az elbeszélőnek a tapasztalata térben és időben rögzített, vagyis tapasztalatának társadalmi és történelmi lehetőség feltételei vannak, tehát nem lehet ahistorikus vagy aszociális. Ugyanis

filogenetikusan (milyen körülmények között alakult ki) és ontogenetikusan (termelődik újra az idők folyamán) az élettörténet mint tárgy és a benne foglalt tartalom történeti produktum, intézményesülése, tudományos kutatás tárgyává tétele úgy szintén. A megértés lényegében műveleti kontingenciákat feltételez: szelekció, alkalmazás, aktualizálás, hagyomány, fordítás kontextualizálását, vagyis a megfigyelőnek történetileg kell megértenie azt a szociokulturális szituációt, sőt szociogeográfiai teret, aminek megértésére vállalkozott. Más szóval a megértés történelmi önismeretet és önmaga történeti megértésének feltételeit jelenti, ugyanis megértést egyaránt történetileg kialakult szerveződések, alakzatok strukturálják, működésük elválaszthatatlan történelmi feltételeiktől, a kompetenciák egész rendszere szocializációs folyamatokban produkálódik és reprodukálódik. Tehát a megértés a leírás - magyarázat - értelmezés együtt járását feltételezi, ami nem jelenti azt, hogy műveletileg semlegesíthetők a részfeladatok azonosításai/különbségtételei, amelyek megfontolására bírálóm K. Mannheim megértésemélete kapcsán hívta fel a figyelmemet.

Szeged, 2011.11.26.

Pászka Imre
sk.